

Вступ

Світ, як відомо містить у собі безліч різних цікавих феноменів, речей, подій, без дослідження і пізнання яких не можна було б ґрунтовно говорити й про самий світ, про те, що його зробило чи робить таким, яким він є.

Так само кожній людині чи суспільству для того, щоб щось сказати про себе, про свою ідентичність іншим, необхідно краще пізнати і зрозуміти себе.

А це можливо буде лише тоді, коли людина своїм розумом і серцем завжди дивитиметься на себе, свій народ з перспективи свого національного минулого, своєї історії. Бо інакше, не сягаючи у своєї минуле, до свого історичного коріння, часом забуваючи, а подекуди й руйнуючи його, над нею та її суспільством завжди буде тяжіти, мов той «дамоклів меч», проблема неправильного розуміння себе й того, що саме зробило її такою, а не іншою. Існуватиме небезпека, пов'язана з глобалізацією суспільного життя, некоректного відчитання шляху свого розвитку й перспективи, яка у певний момент, наче «міна сповільненої дії», може спричинити втрату відчуття власної національної ідентичності, а від так знищити усі ознаки самобутності культури того чи іншого народу.

Звідси, для нас, українців, виходячи з вище сказаного і згадуючи слова блаженнішого патріарха Йосифа Сліпого - «пам'ятайте, що нарід, який не знає або загубив знання свого минулого з його духовними скарбами, вмирає і зникає з лиця землі» – наше історичне минуле, багате своєю різноманітністю, має особливу вагу.

Особливо зараз, коли наша держава й Церква після стількох десятиліть радянських гонінь і переслідувань, нищення і залякування, вийшовши на новий пострадянський етап свого існування, і переживаючи масштабні зміни під час руху в майбутнє, ця потреба в активізації зусиль, спрямованих на збереження й збагачення своєї національної пам'яті, її переосмислення є найбільш актуальною. Вона ж творить ґрунт і для успішного подолання та розв'язання проблем й перешкод сьогодення. Бо ж радянський період, що залишив свій «чорний» відбиток на свідомості українського народу, далі мандрує, вже по вільній Україні, проявляючи себе то в роздробленості та конфесійних конфліктах, то в упередженому ставленні до рідного, народжуючи широку низку проблем.

Тому навіть один з мотивів обрання і написання цієї праці, по змозі посприяти, через її висвітлення, корисному зверненню погляду нашого суспільства на свою історію.

Допомогти йому поглянути на неї іншими очима, відчутти з нею живий зв'язок, з тими естетичними і морально-соціальними вартостями, які вона містить у собі, і спробувати відшукати те, що послужить опорою нашого поступу до бажаного майбутнього. Бо, як за словами японського мудреця: «Щоб краще зрозуміти, куди слід іти, необхідно добре усвідомити, звідки ми починаємо свій рух» .

Зважаючи на ці слова, тему праці я сконцентрував навколо однієї епохи, коли на величезному просторі Сх. Європи існувало й творило яскраву та самобутню культуру державне об'єднання «Русь», що розгорнулася від берегів Балтики до Чорного моря й від Карпат до Волго-Окського басейну. Адже саме ця епоха Давньої Русі, на думку

багатьох дослідників, зокрема М. Грушевського є « „золотим віком” і тим фундаментом всього нашого існування як нації, народу, – подібно як антична культура є першоосновою європейської цивілізації» , – забути і знищити яку, ми, сучасне покоління, не маємо права. Ще одним критерієм, що спонукав розглянути саме цю тему, стала яскраво виражена проблема, яка являється каменем спотикання для багатьох російських та українських науковців, істориків, літераторів щодо наставлення й сприйняття епохи Київської Русі. Адже, на сьогодні між ними існує дискусія не лише по окремих питаннях, що стосуються того чи іншого факту давньоруської культури чи історії. Полеміка взагалі ведеться навколо доцільності відволікати і зосереджувати увагу на осмислення подій давньоруської доби, зважаючи не лише на віддаленість її в часі, а й констатуючи відсутність у ній певних специфічних і оригінальних ознак мислення, ідейності, творчих пошуків.

По нині існують нехтуючі і зневажливі погляди, які, не зважаючи на досягнення літератури, мистецтва, думки епохи Київської Русі, зводяться до одного – це була «темна епоха», «безідейна», «епоха невігластва і химери», культурний рівень якої був досить низьким і свідчив про відсутність натхненного мислення і розуміння завдань справжньої культури. Тому, немає жодних підстав, які б дозволили говорити про її пошанування і вивчення.

Як наслідок, спадщина Давньої Русі, навіть попри ті безумовно позитивні наукові дослідження і публікації, що нині існують на дану тему, надалі залишається недостатньо вивченою. А огляд культурних, богословсько-філософських процесів Русі-України назагал починають з часів Києво-Могилянської академії, та її вихованця Г. Сковороди. Що ж до тих «науковців-диваків», хто все-таки з кінця ХІХ ст. і впродовж ХХ ст. не раз зверталися й звертаються зараз до аналізу первісних джерел давньоруської богословсько-філософської думки (В. Щурат, В. Горський, М. Грушевський, І. Франко, М. Максимович, Д. Лихачов, Г. Федотов, В. Топоров, В. Громов та інші), у нинішню епоху, в її бік лунають застереження: «Чи не роблять собі ведмежу послугу дослідники, котрі намагаються довести буцімто ми почали філософствувати, щось творити, щойно навчившись читати, що й на нас впливав Платон; тобто було „все як у людей”?» . В епоху домонгольської Русі, коли на її території склалися сприятливі умови для утворення сильної і самобутньої держави, а достатньо розвинені суспільні відносини дозволили давньоруській культурі наблизитися до високого рівня європейського Заходу, тоді ж вперше давніми русичами здійснюються спроби філософської рефлексії. Вони вперше свідомо формують запитання щодо філософськи-значущих сенсубуттєвих, граничних проблем людського буття. Їх цікавить: «Откуда есть пошла Руская земля» , прагнуть дізнатися «о бытїи всего мира, и о пирвимъ человици, и яже суть была по немъ» . У слід за псалмоспівцем вони запитують: «Что есть человикъ, якого помниши и?» , і шукають відповіді на ці й подібні запитання. Звичайно, ще не одне століття мине, поки такі окремі ідеї дозріють до стану, що дасть підстави для появи цілісної теорії чи філософської системи. Але в культурі вже починає нагромаджуватися сукупність філософськи-значущих ідей, що утворюють специфічний прошарок філософської культури Русі, у якій «важливий не так результативний, як процесуальний характер філософського осягнення дійсності» .

Тому темою цієї праці є окреслення у межах епохи Київської Русі зародження й розвиток на поприщі її культури, певних філософських ідей, що в сукупності своїй утворювали вихідні засади світобачення плеяди видатних давньоруських інтелектуалів-книжників.

Зважаючи на всю обширність даної проблематики і специфіку даної праці, тема звужена до творчості трьох цікавих діячів культури Київської Русі митрополитів Іларіона, Климента Смолятича та єпископа Кирила Туровського.

Критерієм звуження лише до творчості трьох історичних постатей є їхня роль в Київській Русі. Адже, будучи синами своєї епохи, свого народу і Церкви, вони не пасивно спостерігали за їх життям, а активно брали в ньому участь, пропонуючи власні проникливі погляди на бачення тої чи іншої проблеми, які ставили «знаки часу».

До того ж саме ці першоієрархи київської Церкви були авторами письмових творів, які вважаються шедеврами у розвитку богословсько-філософської, політичної та соціальної думки Київської Русі. Тут маємо на увазі такі твори: «Слово про Закон, Мойсеєм даний, і про Благодать та Істину, в Ісусі Христі втілених, і як Закон відійшов, і як Благодать та Істина всю землю наповнили, і віра на всі народи розпростерлася, і до нашого народу руського; і похвала кагану нашому Володимирі, за якого ми охрещені були, і молитва до Бога від усієї землі нашої» Іларіона, яке традиційно називають «Слово про закон і благодать», «Послання, написане Климом, митрополитом Руським, священнику Фомі і розтлумачене Афанасієм-ченцем» Кліма Смолятича, яке часто називають «Послання до пресвітера Фоми» та «Кирила-ченця притча про людську душу, і про тіло, і про порушення Божої заповіді, і про воскресіння тіла людського, і про Страшний суд, і про муки» Кирила Туровського, яку прийнято скорочено називати – «Притча про душу і тіло».

Крім того, для кращого висвітлення перших кроків філософської думки на новій культурній ниві Русі у праці побічно будуть використовуватися і уривки із «Слів» Кирила Туровського, зокрема: «На Великдень», «В неділю Квітну», «На неділю мироносиць», «Пам'яті Отців Нікейського Собору» та ін.

Зважаючи на особливості епохи Київської Русі, в якій жили і діяли ці три постаті, перед працею ставиться завдання відчитати вище згадані твори в контексті епохи, і прогледіти в них цікаві релігійно-філософські погляди на світ, людину, історію. Тому основний акцент ставиться на історично-порівняльний метод, з елементами аналізу й синтезу, який дозволить глибше і краще відобразити релігійно-філософське бачення цих трьох історичних діячів Русі, що значним чином впливали, а іноді й визначали напрям розвитку релігійно-філософської думки протягом століть.

При цьому живою залишається свідомість, що філософська проблематика творами митрополитів не вичерпується. Вони тільки невеличкий сегмент, який відбиває, і то лише частинно, настрої й гадки філософської думки тих часів.

Внаслідок того, праця розділена на два розділи. Перший розділ

(«Історично-богословське тло тогочасної доби на якому творилась текстологія Митр. Іларіона, Кліма Смолятича та Кирила Туровського») включає розгляд важливих змін в історії Київської держави, як соціально-політичного, так і культурологічного плану, що дозволить об'єктивніше зрозуміти тло на якому творилася філософська культура Київської Русі, творцями якої були взяті до розгляду нами митрополити. А також загальний опис різних впливів яких зазнала з часу хрещення Україна-Русь, насамперед, візантійської традиції, кирило-методієвської і святоотцівської з підкресленням ролі античної спадщини.

Другий розділ («Концепція любомудрія у баченні Митр. Іларіона, Кліма Смолятича та Кирила Туровського та їхня відмінність від традиційного клясичного визначення») покликаний з особливим посиленням до окреслених нами творів з'ясувати: чи існувало

все таки у давньоруській культурі «любомудріє»? Якщо існувало, то яким воно уявлялося в цій культурі? Для адекватного філософського осмислення цих питань ми проаналізуємо давньоруські поняття «любомудр» і «любомудріє» та існуючі на той час методи філософствування. Також розглянемо ряд питань якими оточували киево-руські любомудри людину та проблематику історії, як одних із основних тем, які хвилювали тогочасні інтелектуальні кола. Все це в сумі дасть підстави збагнути характер і специфіку давньоруської філософської свідомості.

Висновки

Підсумовуючи дану працю, напевне варто ще раз пригадати слова блаженнішого патріарха Йосифа Сліпого - «пам'ятайте, що нарід, який не знає або загубив знання свого минулого з його духовними скарбами, вмирає і зникає з лиця землі» , щоб прокинутись нам і усвідомити важливість усього нашого минулого, а особливо минулого філософської культури. Культури, яка ставши чи не крайнім рубежем, куди долинув відгомін величних філософських систем, зроджених у грецькій (античній) традиції, трансформованих у візантійській культурі та відображених у православно-християнському світорозумінні Русі, проросла й розквітла у вигляді цілісних філософських систем і теорій діячів української культури.

Протягом написання праці, основними джерелами були вибрані твори Київських митрополитів, які найяскравіше висвітлюють зміст філософської культури Київської Русі: «Слово про Закон, Мойсеєм даний, і про Благодать та Істину, в Ісусі Христі втілених, і як Закон відійшов, і як Благодать та Істина всю землю наповнили, і віра на всі народи розпростерлася, і до нашого народу руського; і похвала кагану нашому Володимирі, за якого ми охрещені були, і молитва до Бога від усієї землі нашої» Іларіона, яке традиційно називають «Слово про закон і благодать», «Послання, написане Климом, митрополитом Руським, священику Фомі і розтлумачене Афанасієм-ченцем» Клима Смолятича, яке часто називають «Послання до пресвітера Фоми» та «Кирила-ченця притча про людську душу, і про тіло, і про порушення Божої заповіді, і про воскресіння тіла людського, і про Страшний суд, і про муки» Кирила Турівського, яку прийнято скорочено називати – «Притча про душу і тіло».

У праці, через аналіз філософських поглядів виокремлених нами митрополитів, було дано відповіді на питання, які ми ставили перед нею на початку: «любомудріє», як сфера духовної діяльності людини, на Русі існувало, а його рисами були «всесвітня відкритість» і здатність до творчого синтезу різноманітних ідей, що становили зміст філософської культури.

Правда, існувало воно не у вигляді сформованої науки чи виокремленої сфери професійної діяльності, а у вигляді образу мислення, яке було органічною частиною усього контексту давньоруської культури. Раціональне філософське знання з абстрактним теоретизуванням, проблемами початку створення світу, логікою як наукою про мислення, теорією пізнання, тобто всім тим, що стояло на першому плані в античних і західноєвропейських мислителях, - для давньоруських любомудрів мало другорядне значення. Передусім важливим для них було не просто пізнати істинний сенс людського буття, а жити згідно з пізнаною істиною, що трактувалось як переживання «моральнісного порядку».

Саме представниками такого «життя в істинні», які поєднали відвагу творчої

богословсько-філософської думки з найщирішою синівською смиренною вірністю як Церкві з її живою Традицією так і державі, через що їх було зачислено до вітчизняної інтелектуальної еліти і були митрополит Іларіон, Климент Смолятич і єпископ Кирило Туровський.

Вони творили серед своїх сучасників конфронтацію, що ставить певні вимоги і шляхи розумової рефлексії, яка сприяла, як видно з їх творчості, максимально наблизитися до таїни істинного буття людини, історії, світу Божого, який чекав на душу кожного за межами її земного існування. Але насамперед їх непокоїла відповідь на запитання, чим є людина чи світ Божий, світ трансцендентного. Мислителі докладають зусиль до розуміння перш за все того, як слід жити відповідно до законів світу Божого. Крім того ж це знання вони прагнуть втілити в практику повсякденного життя й діяння на цьому земному світі, щиро віруючи в можливість здійснення подвигу «переображення», який дасть змогу жити згідно з законами світу трансцендентного тут, коли шлях земного життя ще не вичерпав себе.

Праця мала на меті – на основі вище розглянутих творів звернути увагу на явище давньоруської філософії в Київській Русі домонгольської доби, як однієї з найважливіших складових частин нашої культури, яка крім наукових цінностей, містить в собі краще розуміння громадської відповідальності і шукання шляхів до досягнення соціальної справедливості. При цьому, завдання даної праці підняти з глибин забуття проблематику нашого духовного коріння, вона в жодному разі не претендує дати вичерпні відповіді на усі питання, що з цієї теми випливають. Це особливо підтверджується недостатністю джерел у науковій літературі.

Зміст

Вступ.....	4
1. Історично-богословське тло тогочасної доби, на якому творилась текстологія Митрополитів Іларіона, Кліма Смолятича та єпископа Кирила Турівського	
1.1 Соціально-політичні впливи.....	10
1.2 Культурологічні впливи кирило-методієвської традиції.....	24
1.3 Вплив святоотцівської традиції на мислителів.....	37
1.3.1 Алегорія та символ в тлумаченні мислителів.....	44
2. Концепція любомудрія у баченні Митрополитів Іларіона, Кліма Смолятича та Кирила Турівського та їхня відмінність від традиційного клясичного визначення	
2.1 Дефініція, метод, призначення філософії у митрополитів.....	55
2.2 Проблема людини та антроподіцеї у творах митрополитів.....	62
2.2.1 Антропо-психологічний рівень (дихотомія).....	62
2.2.2 Етично-пасторальний рівень.....	69
А. Елементи просвітництва та патріотизму і їхній Богоугодний характер в писаннях мислителів.....	69
Б. Вплив філософських ідей митрополитів на побудову концепції держави.....	76
2.2.3 Гносеологічний рівень.....	79
А. Ноетична проблематика (пізнавальна).....	79

Б. Елементи Богопізнання у творах мислителів.....	86
2.3 Історіософія митрополита Іларіона.....	91
Висновки.....	104
Використані джерела і література.....	107